उन्मेषमा प्रकाशित समालोचनाहरुको अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग,

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

युवराज चौलागाईँ

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

२०६९

शोध निर्देशक
प्रा.डा. बद्री विशाल भट्टराई

उन्मेषमा प्रकाशित समालोचनाहरुको अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग,

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

युवराज चौलागाइँ
त्रिभुवन विश्व विद्यालय
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

२०६९

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ ।

शोध निर्देशकको सिफारिस

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका छात्र श्री युवराज चौलागाईँले **उन्मेषमा प्रकाशित समालोचनाहरुको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँले परिश्रमपूर्वक तयार गरेको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्न सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०६/१७/०४

....

डा. बद्री विशाल भट्टराई

प्राध्यापक

नेपाली विभाग

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ ।

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत **रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस** नेपाली विभागका छात्र श्री युवराज चौलागाईंले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पार्नु भएको **'उन्मेषमा प्रकाशित समालोचनाहरुको अध्ययन'** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

....	....	....
प्रा.डा. बद्री विशाल भट्टराई	प्रा. राजेन्द्र सुवेदी	डा. राम प्रसाद ज्ञवाली
(शोध निर्देशक)	(बाह्य परीक्षक)	(विभागीय प्रमुख)

मिति : २०६९/०६/१७/०४

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत **उन्मेषमा प्रकाशित समालोचनाहरुको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु श्री प्रा.डा. बद्री विशाल भट्टराईज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । यस शोधकार्यलाई पूर्ण रूप दिन आफ्नो व्यस्ततालाई गौण रूपमा लिई अप्ठ्यारो स्थितिमा समेत निर्देशनको जिम्मेवारी बहन गरी समय समयमा परीक्षण र परिमार्जन गर्दै कुशल समुचित मार्ग निर्देशन गर्नु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरु श्री प्रा.डा. बद्री विशाल भट्टराईज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने वर्तमान विभागीय प्रमुख डा. राम प्रसाद ज्ञवालीज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीका क्रममा उचित सल्लाह र सुझावका साथै शोधपत्रलाई छिटो र छरितो बनाउन बारम्बार उत्प्रेरणा दिई सहयोग गर्नु हुने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरु प्रति पनि विशेष आभारी छु । शोध प्रस्तावलाई स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र तयार गर्ने सु-अवसर दिनु हुने तत्कालीन विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु श्री तुलसी मान श्रेष्ठज्यूप्रति पनि हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्रि.वि. प्राध्यापक संघ, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस एकाइबाट प्रकाशित मुखपत्र **उन्मेष** को बारेमा शोधपत्र लेख्ने अवसर पाउँदा आफूलाई गौरवान्वित ठानेको छु । यसका निम्ति सो एकाइलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई जन्म दिएर माटोको मायाप्रति तल्लीन रहन मार्ग निर्देशन गर्नु हुने ममतामयी माता उमादेवी चौलागाईं तथा पिता स्व. खड्ग प्रसाद चौलागाईंप्रति आजीवन ऋणी छु । हरपल मित्रवत् व्यवहारले हौसला प्रदान गर्नु हुने दाजुहरु प्रेम प्रसाद, हिरालाल, प्रदीप, र भाउजूहरु सविता, कमला, विमला तथा दिदी रमिला, र बहिनी देवकीप्रति हार्दिक आभार ज्ञापन गर्दछु । मेरा हरेक कदममा साथ दिने मेरी सहपाठी एवम् जीवन सँगिनी श्रीमती सीतादेवी गौतम (चौलागाईं) पनि विशेष धन्यवादकी पात्र छिन् ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक पत्र पत्रिका उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु हुने आदरणीय गुरु श्री रघु घिमिरेज्यू, र रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालयप्रति पनि विशेष आभार व्यक्त गर्दछु । यस कार्यमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण मित्रहरुलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा सम्पूर्ण सहयोगीहरुप्रति आभार प्रकट गर्दै यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्नका लागि त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

समूह	: रात्रि
त्रि.वि. क्रमाङ्क:	: ६६
त्रि. वि. दर्ता नं.	: ६-१-४०-१९००-९९
शैक्षिक सत्र	: २०६५/६६

<u>शोधार्थी</u>

....

युवराज चौलागाईं

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

२०६९

मिति : २०६९/०६/१७/०४

सङ्क्षेपीकृत शब्दावली

सङ्क्षिप्त शब्द		पूर्ण रूप
ई.पू.	:	इसा पूर्व
चौ.सं.	:	चौथो संस्करण
ते.सं.	:	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
त्रिविररालप्राएस	:	त्रिभुवन विश्व विद्यालय रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस प्राध्यापक एकाइ समिति
दो.सं.	:	दोस्रो संस्करण
नेबृश	:	नेपाली बृहत् शब्दकोश
नेभाप्रसं	:	नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति
ने.रा.प्र.प्र.	:	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ	:	पृष्ठ
पाँ.सं	:	पाँचौं संस्करण
प्रा. डा.	:	प्राध्यापक डाक्टर
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	:	सम्पादक

विषय सूची

शीर्षक **पृष्ठ सङ्ख्या**

अध्याय एक

शोध परिचय **१-३**

१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्या कथन	१
१.३	शोधको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५	शोधको औचित्य	२
१.६	शोधको सीमाङ्कन	३
१.७	शोधविधि	३
१.८	शोधपत्रको रूपरेखा	३

अध्याय दुई

नेपाली साहित्यिक पत्र पत्रिका प्रकाशनको परम्परा र उन्मेष ४-२३

२.१	विषय प्रवेश	४
२.२	नेपाली साहित्यिक पत्र पत्रिकाको परम्परा	४
	२.२.१ नेपाल बाहिरबाट प्रकाशित नेपाली पत्र पत्रिका	५
	२.२.२ नेपालबाट प्रकाशित नेपाली पत्र पत्रिका	९
२.३	काठमाडौँबाट प्रकाशित नेपाली पत्र पत्रिका : सुरु देखि २००७ पूर्व	९
२.४	२००७ देखि २०१७ को अवधिमा नेपालबाट प्रकाशित पत्र पत्रिका	१२
	२.४.१ काठमाडौँबाट प्रकाशित	१३
	२.४.२ मोफसलबाट प्रकाशित	१५
२.५	२०१७-३६ को अवधिमा नेपालबाट प्रकाशित पत्र पत्रिकाहरु	१६
	२.५.१ काठमाडौँबाट प्रकाशित	१७
	२.५.२ मोफसलबाट प्रकाशित	१९
२.६	२०३६ देखि उन्मेषको प्रकाशनसम्म	२०
२.७	उन्मेष प्रकाशनको उद्देश्य	२२
२.८	उन्मेष नामकरणको अर्थ	२३

२.९ सारांश २३

अध्याय तिन

सैद्धान्तिक अध्ययन **२४-३९**

३.१ विषय प्रवेश २४

३.२ व्युत्पत्ति २४

३.३ समालोचनाको परिभाषा २६

३.४ समालोचनाको वर्गीकरण २८

३.५ समालोचनाका प्रकार ३२

३.५.१ सैद्धान्तिक समालोचना ३२

३.५.२ शास्त्रीय समालोचना ३३

३.५.३ व्याख्यात्मक समालोचना ३३

३.५.४ निर्णयात्मक समालोचन ३४

३.५.५ ऐतिहासिक समालोचना ३४

३.५.६ प्रभावात्मक समालोचना ३४

३.५.७ मनोविश्लेषणवादी समालोचना ३५

३.५.८ प्रगतिवादी समालोचना ३५

३.५.९ तुलनात्मक समालोचना ३६

३.५.१० समाजपरक समालोचना ३६

३.५.११ जीवनीपरक समालोचना ३६

३.५.१२ आदिमतापरक समालोचना ३७

३.५.१३ शोधपरक समालोचना ३७

३.५.१४ शैलीवैज्ञानिक समालोचना ३७

३.५.१५ परिचयात्मक समालोचना ३८

३.५.१६ मूल्यवादी समालोचना ३८

३.५.१७ भाषापरक समालोचना ३८

३.५.१८ उत्तर आधुनिकतावादी समालोचना ३९

३.६ सारांश ३९

अध्याय चार

उन्मेषमा प्रकाशित समालोचनाहरुको अध्ययन ४०-१२३

४.१ विषय प्रवेश ४०

४.२ भाषापरक समालोचना ४०

४.२.१ भाषापरक समालोचना र समालोचक ४०

४.२.१.१ पाएन कि पाइएन ? ४१

४.२.१.२ नेपाल भाषामा सङ्ख्याको स्थान ४३

४.२.१.३ उर्दूको सङ्क्षिप्त परिचय ४३

४.२.१.४ वर्ण विन्यास ४४

४.२.१.५ प्रचार प्रसार र भाषा ४६

४.२.१.६ उखानको रूप र शैली संरचना ४७

४.२.१.७ व्याकरणात्मक परिवर्तन ४८

४.२.१.८ भाषा र भाषिकाका अन्य भेदहरु ४९

४.२.१.९ नेपालमा भाषिक सङ्कटापन्नता ५१

४.२.१.१० लिम्बू भाषामा सर्वनामीकरण ५२

४.२.१.११ नेपाली बृहत् शब्दकोशलाई अद्यावधिक गर्ने विधि र प्रक्रिया ५२

४.३ सैद्धान्तिक समालोचना ५४

४.३.१ सैद्धान्तिक समालोचना र समालोचक ५४

४.३.१.१ महाकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप ५५

४.३.१.२ निबन्ध परिचय, सिद्धान्त र वर्गीकरण ५६

४.३.१.३ संस्कृतमा रसमय ललित महाकाव्य परम्परा : सङ्क्षिप्त चर्चा ५७

४.३.१.४ संस्कृत शास्त्रीय अलङ्कारमय महाकाव्य : एक समीक्षा ५९

४.३.१.५ काव्यदोषको सङ्क्षिप्त विवेचना ६१

४.३.१.६ कथाको अभिघात समालोचना ६२

४.४ लोक साहित्यपरक समालोचना ६३

४.४.१ लोक साहित्यपरक समालोचना र समालोचक ६४

४.४.१.१ नेपाली चुड्का गीत : परिचय र विश्लेषण ६५

४.४.१.२ कौरा नृत्यगीतको विश्लेषण ६६
४.४.१.३ लोकगीतको संरचना ६७
४.४.१.४ गोरखा जिल्लामा प्रचलित घाटुको विवेचना ६८
४.४.१.५ दोहोरी गीत र यसको मूल्याङ्कन ६८
४.४.१.६ नेपाली लोक गीतमा धर्मराज थापा ७०
४.४.१.७ ठाडो भाका गीत ७०
४.४.१.८ सुर्खेत उपत्यकामा प्रचलित तिज गीतको अध्ययन ७१

४.५ कृतिपरक समालोचना ७२

४.५.१ कृतिपरक समालोचना र समालोचक ७३

४.५.१.१ कथाकार गुरु प्रसाद मैनाली र चिताको ज्वाला ७५
४.५.१.२ कथाकार वी.पी. कोइरालाको कथा : एक सङ्क्षिप्त चर्चा ७६
४.५.१.३ मीर सुब्बा मैनाली र उनको शहीद कथा ७६
४.५.१.४ कवि मोहन कोइराला र उनको गङ्गा प्रवास लामो कविताको अध्ययन र विश्लेषण ७७
४.५.१.५ ‘राम्रो म’ का तरङ्गमा तरङ्गिदा तरङ्गिदै ७९
४.५.१.६ ऋतु विचारमा कमलको प्रयोग एक अध्ययन ८०
४.५.१.७ नागदहको थिति भित्रको नैबन्धिक रीति : एक अवलोकन ८०
४.५.१.८ कुलचन्द्र कोइरालाको भृकुटी खण्डकाव्यको नारीपरक एक अध्ययन ८२
४.५.१.९ इस्मालीको कथायात्रा र प्रवृत्ति ८३
४.५.१.१० भीमनिधि तिवारीको गजल प्रविधि ८४
४.५.१.११ खण्डकाव्य सिद्धान्तका आधारमा सृजामाता खण्डकाव्यको सङ्क्षिप्त चर्चा ८५
४.५.१.१२ इन्द्र बहादुर राईको कथास्थाभित्र एक दृष्टि ८७
४.५.१.१३ कवि सीताराम अधिकारी र उनको आमा काव्य : एक पर्यवेक्षण ८७
४.५.१.१४ महाकवि कालिदास र कुमार सम्भव : सङ्क्षिप्त समीक्षा ८८
४.५.१.१५ संस्कृत नाट्य परम्परामा भासको नाट्यकारिता र स्वप्नवासवदत्त : सङ्क्षिप्त विवेचना ८९
४.५.१.१६ ‘हिमाल र मान्छे’ उपन्यासको रैखिक अध्ययन ९१
४.५.१.१७ ‘विजय यात्रा’ कविता सङ्ग्रहको प्रवृत्तिगत विश्लेषण ९२
४.५.१.१८ मनोविज्ञानको नजरभित्र मसानको स्वरूप ९३
४.५.१.१९ ‘हामी वसन्त खोजी रहेछौँ’ सडक नाटकको विश्लेषण ९४
४.५.१.२० गार्गीको गाँठो : सतही अध्ययन ९५
४.५.१.२१ संस्कृत गद्य परम्परामा वाण भट्टको गद्यकारिता र कादम्बरीको

सङ्क्षिप्त परिचय : ९६
४.५.१.२२ देवकोटाको पागल कविताको विश्लेषण ९७
४.५.१.२३ लुनी खण्डकाव्यमा वैचारिक प्रयोग ९८
४.५.१.२४ वाल्मीकि रामायणमा वर्षा ऋतु वर्णन : सङ्क्षिप्त विवेचना ९९
४.५.१.२५ कान्छी, भट्टी र देश कविताको संरचना पक्षीय विश्लेषण १००
४.५.१.२६ सुगत सौरभ महाकाव्य : सङ्क्षिप्त अध्ययन १०१
४.५.१.२७ 'तासको जामा' नाटकमा द्वन्द्वको अवस्था १०२
४.५.१.२८ भतेर एकाङ्कीको तत्त्वगत विश्लेषण १०२
४.६ ऐतिहासिक समालोचना १०३
४.६.१ ऐतिहासिक समालोचना र समालोचक १०४
४.६.१.१ नेपाली कविता र राष्ट्रियता १०४
४.६.१.२ नेपाली समालोचनाको दोस्रो चरणमा देखिएको पूर्वीय समालोचना चिन्तन १०५
४.६.१.३ नेपाली लोक साहित्यको अध्ययन परम्परा १०६
४.७ स्रष्टापरक समालोचना १०७
४.७.१ स्रष्टापरक समालोचना र समालोचक १०८
४.७.१.१ अरिस्टोटल १०८
४.७.१.२ होमरका रचनाहरुमाथि एक दृष्टि १०९
४.७.१.३ द्रष्टा देवकोटा ११०
४.८ पाठक प्रतिक्रियापरक समालोचना १११
४.८.१ उन्मेषको नवौं अङ्कलाई नियाल्दा १११
उन्मेष पत्रिकामा प्रकाशित साहित्येतर लेख रचनाहरु ११२
४.९ **सारांश** १२१

अध्याय पाँच

उपसंहार

१२३-१३५
५.१ अध्यायगत सार १२३
५.२ निष्कर्ष १२४
५.३ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरु १२८
सन्दर्भ सामग्री सूची १२९

तालिका सूची

४.२.१ तालिका १ *भाषापरक समालोचना र समालोचक* ४०

४.३.१ तालिका २ *सैद्धान्तिक समालोचना र समालोचक* ५४

४.४.१ तालिका ३ *लोक साहित्यपरक समालोचना र समालोचक* ६४

४.५.१ तालिका ४ *कृतिपरक समालोचना र समालोचक* ७३

४.६.१ तालिका ५ *ऐतिहासिक समालोचना र समालोचक* १०४

४.७.१ तालिका ६ *स्रष्टापरक समालोचना र समालोचक* १०८

४.९.१ तालिका ७ *राजनीति विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११२

४.९.२ तालिका ८ *इतिहास विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११३

४.९.३ तालिका ९ *गणित विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११४

४.९.४ तालिका १० *जनसङ्ख्या विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११५

४.९.५ तालिका ११ *अर्थशास्त्र विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११५

४.९.६ तालिका १२ *भूगोल विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११६

४.९.७ तालिका १३ *पत्रकारिता र आमसञ्चार विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११७

४.९.८ तालिका १४ *गृहविज्ञान विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११८

४.९.९ तालिका १५ *मनोविज्ञान विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११८

४.९.१० तालिका १६ *संगीत शास्त्र विषयसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११९

४.९.११ तालिका १७ *नेवारी भाषासँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* ११९

४.९.१२ तालिका १८ *कविता विषय (स्वतन्त्र रचना) सँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* १२०

४.९.१३ तालिका १९ *क्याम्पस र प्राध्यापक संघसँग सम्बद्ध सामग्रीहरु* १२१